

УДК 338.434

Саламін О.С., к.е.н., асистент[©]*Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З.Гжицького, Львів, Україна***РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В
УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ВЕЛИКИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Розглядаються проблеми становлення та розвитку організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі економіки України. Показано помилковість лібералізації законодавчих положень щодо створення фермерських господарств, що не спростило процедури і не активізувало процеси їх розвитку, а призвело до виникнення дуже великих формально фермерських, насправді плантаторського у рослинництві та заводського у тваринництві типу суб'єктів господарювання. Здійснено аналіз переваг та недоліків таких форм господарювання. Пропонується розробляти та здійснювати державну регуляторну політику на основі попереднього визначення прийнятних типів суб'єктів господарювання та стратегічних цілей розвитку сільського господарства.

Ключові слова: *аграрний сектор економіки України, собівартість продукції, фермерське господарство, конкурентоспроможність, ефект масштабу, регуляторна політика, рентабельність виробництва, фінансова підтримка.*

УДК 338.434

Саламин О.С., к.э.н., ассистент*Львовский национальный университет ветеринарной медицины
и биотехнологий имени С.З.Гжицкого, Львов, Украина***РАЗВИТИЕ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В
УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ БОЛЬШИХ СУБЪЕКТОВ
ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ**

Рассматриваются проблемы становления и развития организационно - правовых форм хозяйствования в аграрном секторе экономики Украины. Показано ошибочность либерализации законодательных положений по созданию фермерских хозяйств, что не упростило процедуры их создания и не активизировало процессы развития, а привело к возникновению очень больших, формально фермерских, на самом деле плантаторского в растениеводстве и заводского в животноводстве типа субъектов хозяйствования. Осуществлен анализ преимуществ и недостатков таких форм хозяйствования. Предлагается разрабатывать и осуществлять государственную регуляторную политику на основе предварительного определения приемлемых

типов субъектов хозяйствования и стратегических целей развития сельского хозяйства.

Ключевые слова: аграрный сектор экономики Украины, себестоимость продукции, фермерское хозяйство, эффект масштаба, конкурентоспособность, регуляторная политика, рентабельность производства, финансовая поддержка.

UDC 338.434

Salamin O., PhD in Economics

*Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology
named S. Z. Gzhytskij, Lviv, Ukraine*

DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE IN THE FORMATION OF LARGE BUSINESS ENTITIES

The problems of formation and development legal forms of entities in the agricultural sector of Ukraine are described. Shown the error of liberalization of legal provisions on the establishment farms that are not simplified procedures and not activated processes of development, and resulted in a very large formal farmer actually plantation in crop and livestock production plant in such entities. The analysis of the advantages and disadvantages of these forms. It is proposed to develop and implement state regulatory policy on the basis of the preliminary determination of acceptable types of businesses and strategic agricultural development.

Key words: agricultural sector of Ukraine, cost of production, farm competitiveness, economies of scale, regulatory policy, profitability, financial support.

Постановка проблеми. Лібералізація законодавчого визначення сутності фермерського господарства, обмеження можливостей його створення лише громадянством України і віком засновників, вилучення положень, що обмежують розмір сільськогосподарських угідь призвело до створення шляхом оренди і суборенди особливо великих господарських структур. Намітилися тенденції інвестування коштів несільськогосподарськими суб'єктами господарювання у сільське господарство і виникнення великомасштабних агроформувань холдингового типу, які орендують земельні ділянки площею понад 10 тис. га, а у окремих випадках – понад 100 тисяч гектарів землі. Рівень концентрації виробництва перевищує показники економічно розвинутих країн Європи. Державна регуляторна політика в аграрній сфері України дала поштовх розвитку не найбільш поширених у світі фермерських господарств сімейного типу, а великомасштабного виробництва.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми розвитку великих сільськогосподарських структур в аграрному секторі економіки України досліджені в працях В.Я. Амбросова, П.Т. Саблука, О.О. Єранкіна, Т.О. Зінчук, А.О. Гуторова, А.В. Кучера та інших. Значна увага до цих проблем поєднується

із дискусіями щодо значення великих структур холдингового типу в аграрному секторі економіки України, впливу на розвиток сільських населених пунктів та сільських територій. Більшість із проблем, пов'язаних із швидкою капіталізацією сільського господарства, залишаються у стадії початкового вивчення [2, с. 3 - 10].

Мета статті. Метою статтєвивчення проблем розвитку аграрного сектора економіки України в умовах формування великих сільськогосподарських структур.

Виклад основного матеріалу. Переваги великих і особливо великих господарських структур забезпечуються ефектом масштабу:

- використанням високопродуктивних технічних засобів виробництва – тракторів, комбайнів, які недоступні за ціною для невеликих підприємств і не можуть ефективно використовуватися на невеликих за розмірами земельних ділянках;

- залученням вузькопрофільних фахівців, що належною організацією виробничих процесів, застосуванням досконалих технологій забезпечують високу врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тварин. Цим досягається реалізація за термінологією європейських фахівців підвищення продуктивності сільського господарства", що є основним чинником приближення вітчизняного сільського господарства до того, що існує в економічно розвинутих країнах. Крім того, технології, що застосовуються і контролюються фахівцями є прийнятними для виробництва продукції, яка відповідає вимогам міжнародних стандартів, в тому числі і санітарних. Така продукція може поставлятися на зарубіжні ринки;

- доступністю значних сум кредитів, що визначається наявністю предметів застави;

- зростанням розмірів товарних партій однорідної продукції.

Великі партії однорідної продукції є привабливими для посередницьких структур, і за рахунок цього великі фермерські господарства забезпечують конкурентні переваги у каналах розподілу. Розширюються можливості пошуку альтернативних каналів. Може здійснюватися пошук контрагентів за результатами біржових торгів. Не виключаються можливості самостійного здійснення усіх збутових логістичних операцій без залучення посередників. Цим долається монопольний вплив окремих закупівельних структур у кожному регіоні, який є особливо відчутним для невеликих товаровиробників.

Основна конкурентна перевага, яка досягається за рахунок ефекту масштабу – зниження собівартості продукції. По мірі зростання розмірів фермерських господарств відмічається підвищення загального рівня рентабельності виробництва (табл. 1).

Порівняно невеликі господарства більш мобільні. Вони швидше адаптуються до мінливої кон'юнктури ринку. Для перепрофілювання вимагається менша сума коштів. Тут виробляється більш трудомістка продукція – картопля, овочі, фрукти і за рахунок дешевої робочої сили у сільській місцевості забезпечується більша додана вартість. Тому винятком із загальної закономірності підвищення рентабельності виробництва по мірі збільшення

обсягів реалізованої продукції є погранична між великими і малими групами господарств з обсягами чистого доходу від 300,0 до 1000,0 тис. гривень, де рентабельність виробництва менша ніж у групі господарств з чистим доходом від 200,1 до 300 тис. грн. (табл. 1).

Таблиця 1

Рентабельність виробництва продукції у різних за чистим доходом (виручкою) групах фермерських господарств України в 2012 р.

Групи фермерських господарств	Частка у загальній кількості господарств, %	Рівень рентабельності, %
Фермерські господарства - всього	100,0	27,8
в т.ч. з чистим доходом (виручкою), тис. грн.: до 50,0	47,2	-8,5
50,1 – 100,0	14,9	10,4
100,1 – 200,0	11,2	3,0
200,1 – 300,0	6,0	16,9
300,1 – 500,0	4,2	4,2
500,1 – 1000,0	5,7	8,8
1000,1 – 5000,0	8,8	17,1
5000,1 – 10000,0	1,4	30,8
більше 10000,0	0,6	60,2

Джерело: дані Державної служби статистики України

Найчисельнішою є група найменших фермерських господарств, обсяги товарної продукції у кожному з яких не перевищують 50,0 тис. гривень. Їх збитковість свідчить про очікуване збільшення частки особливо великих за розмірами фермерських господарств. За 2009-2012 роки чисельність фермерських господарств з виручкою від реалізації продукції до 50,0 тис. грн в Україні скоротилась з 27909 до 19199. Скорочення кількості найменших господарств зумовило зменшення загальної чисельності суб'єктів господарювання за даною організаційно-правовою формою в Україні, викликало дискусії щодо доцільності такої, запозиченої, чи сліпо скопійованої у європейських країнах форми господарювання, її прийнятності для України з урахуванням тривалих общинних традицій. Часто це аргументується поєднанням державної фінансової підтримки фермерських господарств із зменшенням їх загальної чисельності.

Умови конкурсного відбору фермерських господарств для надання державної фінансової підтримки передбачають використання насамперед таких показників як гарантії повернення коштів, ефективність і окупність інвестиційно-інноваційних проектів. Вищі гарантії повернення і вища окупність проектів досягається у ефективніших великих господарствах. Через це саме на них спрямовується державна фінансова допомога. Вона посилює диференціацію фермерських господарств, не сприяє розвитку невеликих за розміром, які найбільше потребують такої допомоги. Державна фінансова підтримка, яка є

одним з основних способів державного регуляторного впливу, стимулює розвиток особливо великих господарств, які не мають помітного впливу на окремі сільські території. Вони орендують земельні ділянки на значній території, обробляють їх механізованими загонами, не створюють у сільській місцевості робочих місць і не сплачують податки у місцевий бюджет. Все ж створенням і розвитком таких господарств досягається одна з пріоритетних цілей – за рахунок децентралізованих коштів забезпечується підвищення врожайності культур і продуктивності тварин. Вони виникали в умовах, коли не використовувались значні площі орних земель, відповідно сприяли повній реалізації конкурентних переваг вітчизняного сільського господарства шляхом використання родючих чорноземів. В основному такими господарствами використовувались можливості щодо збільшення обсягів експорту продукції, які склалися після входження України до СОТ і лібералізації зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

Стимулюючим чинником розвитку великих господарств є укладання угод оренди землі власниками земельних паїв на обмежені терміни. Часто угоди розриваються. Через це виникають проблеми із формуванням стратегічних планів розвитку таких господарств, посилюються ризики реалізації довготермінових інвестиційних проектів. В таких умовах максимізується поточний прибуток, не рідко шляхом використання землі способами, що призводять до зниження її родючості. Цьому сприяє і лібералізація експортних операцій в умовах інтеграційних процесів. У країнах ЄС, де обмежується таке використання землі, реалізується насіння соняшнику і ріпаку, монокультурне виробництво яких суттєво знижує родючість ґрунту. В Україні таке використання землі також обмежується Земельним кодексом України та Законом України "Про фермерське господарство", все ж через неналежний державний контроль загальнопоширено. Уникнути невизначеності щодо можливої площі сільськогосподарських угідь, які використовуватимуться господарством у найближчі роки, посилити його мотивацію використання угідь способами, що не призводять до зниження родючості ґрунту, крім державного контролю можна впровадженням ринку земель. Таке спрямування державної регуляторної політики є особливо дискусійним. Крім вказаних переваг, законодавче закріплення можливостей здійснення торговельних операцій із земельними угіддями сільськогосподарського призначення дозволить здійснити консолідацію різних за розмірами земельних ділянок, що у даний час використовуються великими фермерськими господарствами і часто територіально дуже віддалені одна від одної, можуть бути сформовані оптимальні за розмірами земельні масиви.

Вагомими є і контраргументи. Основний з них – позбавлення і у майбутньому можливостей створення фермерських господарств сільськими жителями, які є власниками земельних паїв, але через обмежені фінансові можливості і таку ж обмежену державну фінансову підтримку новостворених фермерських господарств не можуть їх використовувати. Вільний продаж землі в умовах незавершеності документального оформлення власності на неї колишніми членами колгоспів, поляризації суспільства за наявністю фінансових

ресурсів і можливістю придбання землі призведе до ізоляції від неї більшості сільських жителів, посилення соціальних проблем та віддалення вітчизняного сільського господарства від поширених у світі моделей землеволодіння і землекористувань.

Не заперечуючи тенденції укрупнення фермерських господарств у економічно розвинутих країнах, слід відмітити, що за даними Євростату середній розмір такого господарства в Європі складає приблизно 20 га. У переважній більшості фермерських господарств ЄС на постійній основі не залучається наймана праця. Як правило, наймані працівники залучаються сезонно на період напружених робіт.

Сприймаючи найм працівників як характерне для економічної системи, що базується на ринкових відносинах і приватній формі власності явище, все ж концентрація земельних угідь України у власності обмеженої групи осіб, поява значної кількості безземельних селян посилюватиме соціальну напруженість, провокуватиме, особливо у наступних поколіннях, соціальні конфлікти. Неприйнятність "наймитування" для більшості сільських жителів підтверджується проблемами із пошуком найманих працівників для роботи у фермерських господарствах в умовах безробіття.

Співставляючи стан сільського господарства України, тенденції його розвитку із проголошеними принципами реформування на засадах соціально орієнтованої ринкової економіки, слід відмітити відхилення загального спрямування реформ від соціальної орієнтації. Це підтверджується високим рівнем незайнятості сільського населення, його поляризацією за розмірами землекористування. Лише формально можна визнати соціальним спрямуванням регуляторної політики використання показника створення робочих місць у сільській місцевості у процесі конкурсного відбору фермерських господарств для надання їм державної фінансової підтримки. По-перше, у сільській місцевості створюється надзвичайно мало додаткових робочих місць. По-друге, перспективи "наймитування" сільськими жителями не пов'язуються з демократичністю реформ і їх соціальним спрямуванням.

Створення і розвиток особливо великих суб'єктів господарювання не є закономірним результатом прояву їх конкурентних переваг за рахунок низької собівартості продукції та намаганням отримати більшу державну фінансову підтримку як сільськогосподарський виробник. Швидкі темпи збільшення площ земельних ділянок, що використовуються такими суб'єктами, витіснення малих і середніх за розмірами підприємств свідчить про намагання стати власниками орендованих земельних ділянок після зняття мораторію на продаж сільськогосподарських угідь. Прийняття відповідних законодавчих актів щодо регулювання ринку землі без урахування цього законсервує існуючі проблеми.

Висновки. Створенням особливо великих за розмірами фермерських господарств за рахунок ефекту масштабу досягається підвищення продуктивності вітчизняного сільського господарства і його приближення за цим критерієм до світового рівня. Однак це призводить до зосередження використання земельних угідь вузькою групою осіб, посилення соціальних проблем в селах та віддалення вітчизняного сільського господарства від

поширених у економічно розвинутих країнах моделей землеволодінь та землекористувань.

Очевидною є помилковість надмірної лібералізації процесів законодавчого забезпечення створення фермерських господарств, що не призвело до активізації фермерського руху на селі, а лише сприяло виникненню псевдофермерських, близьких до латифундистських форм землеволодінь. Це поєднується із безробіттям у селах, посиленням соціальних проблем.

Особливої актуальності та практичної значимості набувають проблеми визначення прийнятних типів суб'єктів господарювання, на становлення і розвиток яких повинна спрямовуватись державна регуляторна політика в аграрному секторі економіки України.

Література

1. Андрійчук В. Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3–9.
2. Дем'яненко С. І. Організаційно-правові трансформації аграрних підприємств та їх вплив на розвиток галузей і сільських територій / С. І. Дем'яненко // Організаційно-правові форми агропромислових формувань : стан, перспективи та вплив на розвиток сільських територій. – К. : КНЕУ. – Ч. 1. – 450 с.
3. Сільське господарство України : 2012 рік [статистичний збірник] / [за ред. Н.С. Власенко] – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 392 с.

Рецензент – д.е.н., професор Шульський М.Г.